

Nástroje pro práci s elektronickými informačními zdroji MU

Vlastimil Krejčíř, ÚVT MU

Masarykova univerzita předplácí pro své zaměstnance a studenty celou řadu elektronických informačních zdrojů prakticky ze všech oborů, které se na univerzitě vyučují a v jejichž rámci se provádí výzkum. Vzhledem k množství a velké pestrosti těchto zdrojů bývá pro běžného uživatele často neskutečné se ve všech orientovat a nalézat potřebné informace. Informační zdroje poskytuje celá řada rozličných producentů, kteří koncipují webové stránky pro přístup k elektronickým informačním zdrojům odlišným způsobem. To samo o sobě ještě dále ztěžuje orientaci v záplavě informací, které jsou nám nabízeny. Uživatel tráví více času hledáním informací, než jejich používáním. V současné době však existují technologie, které mohou práci s elektronickými informačními zdroji výrazně usnadnit. Některé z těchto technologií uvedla Masarykova univerzita do provozu a v následujícím textu si je představíme.

Seznámíme s *Portálem elektronických informačních zdrojů* (přináší základní přehled o všech zakoupených informačních zdrojích na MU a zastřešuje služby s informačními zdroji spojené), službou *S.F.X.* (slouží pro dohledávání a linkování plných textů v informačních zdrojích), metavyhledávačem *Metalib* (pomáhá při vyhledávání informací uložených v zadané množině heterogenních zdrojů) a *Portálem elektronických časopisů MU* (umožňuje vyhledat, které e-časopisy s plnými texty jsou uživatelům MU dostupné).

1 Portál elektronických informačních zdrojů

Portál elektronických informačních zdrojů (dále jen Portál EIZ) (<http://library.muni.cz/ezdroje/>) slouží na MU již několik let. V souvislosti s nasazením nových služeb prošel obměnou a i v nové verzi by měl nadále fungovat jako výchozí bod pro práci s elektronickými informačními zdroji. Základními funkcemi Portálu EIZ jsou:

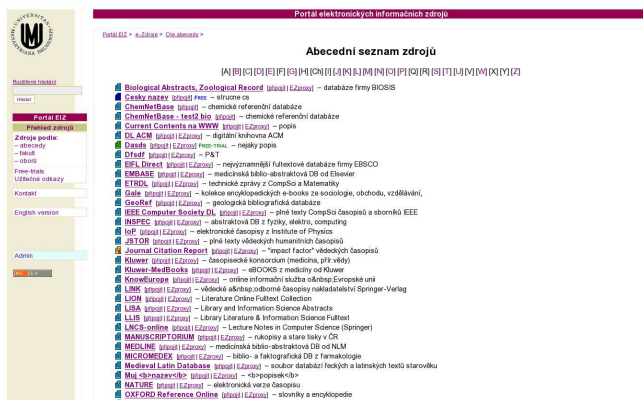

Obrázek 1: Úvodní stránka Portálu EIZ

- poskytovat úplný přehled všech zdrojů dostupných na MU,
- informovat uživatele o stávajících a nových službách souvisejících s elektronickými zdroji,
- vystavovat zprávy a aktuality, které se týkají elektronických zdrojů a služeb s nimi souvisejícími,
- poskytovat návody a rady pro práci s elektronickými zdroji a pro přístup k nim.

Budete-li sledovat stránky Portálu EIZ, pak by vám nic podstatného, co se týká elektronických informačních zdrojů na MU, nemělo uniknout. Z Portálu EIZ se dostanete i k ostatním službám (*Metalib*, *S.F.X.*, elektronické časopisy, vzdálený přístup). V rámci přehledu dostupných zdrojů se uvádí i odkazy na portály jednotlivých fakult MU, které spravují (mnohdy podrobněji) informace o vlastních elektronických zdrojích.

Po vstupu na domovskou stránku Portálu EIZ se otevře základní nabídka, která vás přímo směřuje na služby a informace o nich – viz obrázek 1. V levé části stránky se nachází *navigační menu*, které vás bude při práci s Portálem stále provázet a bude sloužit jako základní navigační prvek. Ve sloupci v pravé části stránky můžete sledovat *Aktuality* (obvykle obsahují důležitá oznámení, informují o zajímavých zdrojích apod.) a *Nové zdroje* (informace o naposledy zakoupených nových zdrojích). Odkazům, které vedou z úvodní stránky na služby *Metalib*, Portál el. časopisů, *S.F.X.* a *Vzdálený přístup* se budeme věnovat v samostatných částech tohoto článku.

Obrázek 2: Abecední přehled zdrojů

Nyní se podrobněji podíváme na sekci *Přehled zdrojů*.

2 Přehled zdrojů

Při vstupu do této části se zobrazí abecední seznam jednotlivých elektronických informačních zdrojů dostupných uživatelům MU (případně i uživatelům jen některých částí MU – typicky fakultám) – obrázek 2. Abecední seznam není jediným, podle kterého je možné zdroji procházet. V levém menu portál nabízí i možnost prohlížet zdroje dle tematického zařazení pod jednotlivé fakulty MU nebo dle oborů (předmětového třídění). Zvláštní nabídkou jsou *Free-trials* (zdroje, které má MU momentálně „zapůjčeny“ na vyzkoušení na určitou dobu – obvykle 2 až 3 měsíce) a *Užitečné odkazy* (zajímavé stránky, které nejsou přímo klasickými informačními zdroji, ale s problematikou informačních zdrojů souvisí).

Nad menu v levé části stránky je formulář pro jednoduché *vyhledávání* v databázi elektronických zdrojů na Portále EIZ. Nad formulářem je odkaz na vyhledávání rozšířené.

Jednotlivé zdroje v seznamech jsou označeny barevnými ikonami, které značí typ zdroje – nejčastějším typem je zdroj se světle modrou ikonou, tzv. *licencovaný*. Jedná se obvykle o nějakou komerční databázi plnotextových článků, knih apod. Za tyto zdroje musí MU platit a přístup k nim je proto (dle licenčních podmínek producentů) omezen pouze na studenty a zaměstnance univerzity. Jinými typy jsou zdroje se světle zelenou ikonou *free-trial* (viz výše) a tmavě modrou

Obrázek 3: Články prof. Borůvky s odkazy SFX na portále MathSciNet

ikonou *volně dostupný* (zdroj dostupný veřejně bez omezení – z pohledu uživatelů MU je považován za natolik zajímavý a významný, že je uveden mezi ostatními zdroji). Na začátku seznamu jsou odkazy (označené hvězdičkou) na portály elektronických zdrojů jednotlivých fakult MU.

Pokud se chcete *připojit* ke zdroji přímo, můžete využít odkaz připojit (popř. při přístupu z počítače mimo MU odkaz *EZproxy* – viz část „Vzdálený přístup“ dále v tomto článku). Kliknutím přímo na název zdroje se přenesete na stránku s podrobnými informacemi o zdroji – zde je možné se kromě samotného popisu obsahu zdroje dozvědět i informace o tom, zda je zdroj přístupný z celé MU nebo jen z některých fakult (*Přístup z*) a u koho lze o něm získat další informace (*Kontaktní osoba*).

Změny v elektronických zdrojích je možno sledovat také pomocí technologie RSS (http://library.muni.cz/ezdroje/sledovani_zmen.php).

3 Služba S.F.X.

S.F.X. (Special Effects)¹ je služba zajišťující prolinkování plných textů zdrojů s citačními, bibliografickými a jinými bázemi zdrojů, s elektronickými portály, weby a celou řadou dalších služeb. Základní princip celé technologie SFX je možné velmi zjednodušeně popsat příkladem z pohledu běžného uživatele:

Uživatel hledá v matematické citační databázi MathSciNet² články prof. Otakara Borůvky³ (vý-

¹[http://en.wikipedia.org/wiki/SFX_\(software\)](http://en.wikipedia.org/wiki/SFX_(software))

²<http://www.ams.org/mathscinet/>

³http://cs.wikipedia.org/wiki/Otakar_Borůvka

znamný matematik, který působil mj. na MU). Samotná databáze MathSciNet mu nabídne celou řadu citací Borůvkových článků a uživatel mezi nimi najde několik zajímavých. Za normálních okolností by pak musel komplikovanými cestami zjišťovat, zda je na MU plný text článku dostupný v některém plnotextovém zdroji – tento proces bývá zdlouhavý a pracný. Databáze MathSciNet je však napojena na službu SFX Masarykovy univerzity. To znamená, že u každé zobrazené citace je kromě jiných informací připojena i ikona služby SFX (obrázek 3). Pokud na ni uživatel klikne, je přesměrován na stránky, které mu přesně sdělí, zda je na MU plný text článku dostupný a pokud ano, pak mu na tento plný text nabídnou přímý odkaz. Uživatel se tedy na dvě kliknutí dostává k požadované informaci.

Kdekoli tedy při hledání plných textů článků, knih a jiných zdrojů narazíte na ikonu služby SFX, můžete na ni kliknout a dotázat se tak na dostupnost plného textu pro MU. Samotné ikony mohou mít v různých bázích zdrojů a na různých portálech odlišné podoby, nejčastěji se však můžete setkat s těmito ikonami: a .

V současné době je možné ikony SFX nalézt v celé řadě elektronických zdrojů (ProQuest, EBSCO, Web of Knowledge, Scopus, ScienceDirect, SpringerLink, ...) – počet zdrojů napojených na službu SFX bude postupem času dále narůstat. Službu SFX máme také napojenu na Google Scholar⁴ – zde se neskrývá pod ikonou, ale pod odkazy „Get fulltext at MU” a „Try to get fulltext at MU”.

Služba SFX je na MU přímo napojena i na knihovní katalog Aleph⁵. To znamená, že se nehledají jen dostupné elektronické verze článků, ale i verze tištěné, které jsou dostupné v knihovnách na MU (přesněji jsou zpracovány v univerzitním knihovním systému Aleph) – je-li takový záznam nalezen, služba SFX na to uživatele upozorní přímým odkazem do knihovního katalogu. Funguje to i obráceně – naleznete-li v knihovním katalogu MU nějakou zajímavou knihu nebo časopis, můžete se kliknutím na ikonu SFX (v pravém horním rohu stránky) dotázat, není-li k dis-

pozici i elektronická verze (pokud ano, SFX vás na ni přímo odkáže).

Konečně služba SFX je napojena i na metavyhledávač Metalib a na Portál elektronických časopisů MU, jak si ukážeme dále v tomto článku.

Zájemci o podrobnější vysvětlení principu fungování služby SFX se mohou podívat na stránky Portálu EIZ do sekce SFX, kde naleznou podrobnější popisy i návody včetně přehledných schémat.

4 Metalib

Metavyhledávač Metalib (<http://metalib.muni.cz/>) lze vzdáleně přirovnat k vyhledávačům typu Google nebo Yahoo. Na rozdíl od těchto gigantů je však úzce zaměřen na prohledávání určité uživatelem zadané množiny elektronických informačních zdrojů (které navíc ani nejsou veřejně přístupné na internetu). V tomto případě těch, které máme na MU k dispozici. Jeho základní funkcí je schopnost prohledat jedním dotazem několik zdrojů zároveň, převzít a zpracovat výsledky tohoto hledání a v uceleném tvaru je prezentovat uživateli.

Typicky použijete Metalib v případě, kdy hledáte články, které se týkají určitého tématu – obvykle na základě klíčových slov, a kdy není přesně známo, ve kterém konkrétním zdroji hledat (případně vás zajímá, co vše je na dané téma k dispozici v různých zdrojích, které má MU k dispozici). Dotaz tedy zadáte systému Metalib, který veškerou „černou” práci odvede za vás. Samozřejmostí je napojení na službu SFX – vždy tedy snadno zjistíte dostupnost plného textu k vyhledaným výsledkům. Metalib tímto způsobem homogenizuje vyhledávání – všechny informační zdroje se prohledávají jednotným způsobem a od uživatele není vyžadována orientace na webech jednotlivých informačních zdrojů.

Systém Metalib je sám o sobě velice rozsáhlým a komplexním nástrojem. Přesný popis jeho funkcí by výrazně přesáhl rozsah tohoto článku. V následujícím textu jen naznačíme základní možnosti vyhledávání, které Metalib nabízí. Zájemci o podrobné informace mohou využít kontextovou nápovědu dostupnou přímo na stránkách Metalibu (k dispozici i v českém jazyce).

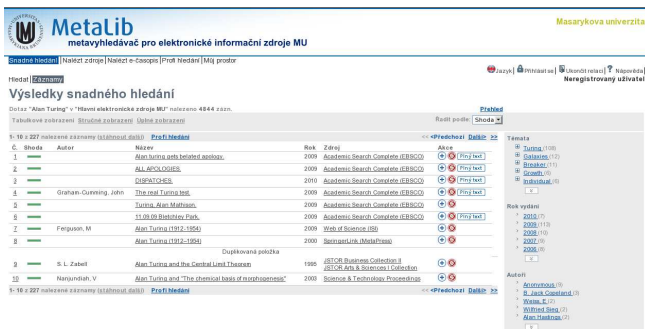
⁴<http://scholar.google.com/>

⁵<http://aleph.muni.cz/>

Obrázek 4: Úvodní stránka systému Metalib

Obrázek 5: Výsledky hledání v systému Metalib

Po vstupu na Metalib můžete vidět na úvodní obrazovce (pod nadpisem *Snadné hledání*) formulář pro vložení dotazu (obrázek 4). Níže pod ním jsou předvoleny skupiny zdrojů, které se budou po zadání dotazu prohledávat. Výchozím nastavením je prohledávání hlavních elektronických zdrojů MU (největší multioborové databáze – přesný seznam lze získat kliknutím na název některé z předvolených skupin). Můžete tedy zadat dotaz a odeslat jej kliknutím na modré tlačítko GO. Nyní Metalib vyše tento dotaz souběžně všem vybraným zdrojům, počká na jejich odpovědi (o průběhu vyhledávání informuje přehlednou tabulku) a ty pak zobrazí. Nechcete-li čekat na výsledky ze všech prohledávaných zdrojů, můžete zvolit odkaz „Zobrazit stažené záznamy“. Výsledky se zobrazí v přehledné tabulce – u každého záznamu je možné se okamžitě přesvědčit o dostupnosti plného textu kliknutím na ikonu SFX .

Pro třídění výsledků využívá systém Metalib technologii, která se nazývá *clustering*. Na základě rozboru metadat vyhledávaných výsledků je roztrídí podle předvolených kategorií – dle roku, autora, oboru aj. Roztríděné výsledky jsou prezentovány v boxu vpravo vedle tabulky s výsledky (obrázek 5).

Jiným příkladem může být situace, kdy chceme prohledávat pouze některý vybraný zdroj. V horním menu zvolíme položku *Nalézt zdroje*, pokusíme se zdroj vyhledat – po kliknutí na obrázek lupy začne vyhledávání ve vybraném zdroji.

Mnohem silnějším nástrojem se Metalib stává pro autentizované uživatele. Pokud se do systému Metalib přihlásíte (v pravém horním rohu kliknutím na odkaz s ikonou zámečku a textem „Přihlásit se“ – jako přihlašovací jméno použijte vaše UČO, jako heslo vaše sekundární heslo ze systému IS MU), nabídne vám Metalib mnohem více funkcí než nabízí nepřihlášenému uživateli. Mezi tyto funkce patří vytváření vlastních skupin oblíbených zdrojů, které pak budete moci prohledávat podobně jako skupiny již přednastavené. Další možností je vytvoření tzv. *avíza* – zadáte systému Metalib příkaz, aby opakovaně (například každý týden) stejným dotazem prohledával vámi vybrané zdroje a výsledky vám posílal na váš e-mail. Vše je opět podrobně popsáno a vysvětleno v kontextové nápovědě.

V současné době je na univerzitní Metalib napojeno asi 45 různých elektronických zdrojů, včetně velkých zdrojů typu Web of Knowledge, Scopus, ScienceDirect, EBSCO, specializovaných oborových zdrojů – ale i knihovního katalogu Aleph anebo databáze projektu WebArchiv⁶. Během času budou postupně přibývat zdroje další.

5 Portál elektronických časopisů MU

Jedním z nejžádanějších zdrojů jsou články ve vědeckých a odborných časopisech. Jak ale zjistit, zda má MU přístup k danému časopisu v elektronické podobě, a pokud ano, tak ve které z mnoha informačních databází se časopis nachází – čili jak se k němu dostat? Tady nám pomůže *Portál elektronických časopisů MU* (<http://sfx.muni.cz/portal>). Ten je primárně určen pro vyhledávání a procházení seznamů elektronických časopisů dostupných na MU. Při otevření stránky portálu je vám nabídnuto základní jednoduché hledání – do formuláře vložíte název časopisu a portál se ho pokusí mezi dostupnými časopisy ve všech zdrojích MU dohledat (obrázek 6). Již při psaní dotazu portál hádá

⁶<http://www.webarchiv.cz/>

Obrázek 6: Portál elektronických časopisů MU

a doplňuje název a nabízí alternativy, což může výrazně urychlit vyhledání – není tedy nutné vždy psát celý název časopisu, mnohdy postačí pouze jeho část. V horní liště nad formulářem pak můžete ještě zvolit vyhledávání dle kategorie (předmětného třídění), rozšířené vyhledávání a službu Citation linker.

Citation linker slouží pro vyhledání článku, u kterého znáte jeho citaci. Ve formuláři pro dohledání citace vyplňte co nejvíce údajů (vyhledání článku pak bude jednoznačnější) a portál se pokusí daný článek dohledat. Pokud se nepodaří najít přímo plný text, *Citation linker* nabídne alespoň odkaz na časopis, kde je možné článek dohledat dohledat ručně. Následně si můžete kliknutím na ikonu SFX zjistit, jestli má MU k danému článku (časopisu) dostupný plný text(y). Náročnější uživatelé mohou zvolit i *rozšířený Citation linker* na adrese <http://sfx.muni.cz/sfx1c13/cgi/core/citation-linker.cgi> – ten je prozatím k dispozici pouze v anglickém jazyce, ale je možné přes něj vkládat přesnější dotazy. Je rovněž navázán na službu SFX.

6 Vzdálený přístup k elektronickým informačním zdrojům

Téměř veškerý přístup k elektronickým informačním zdrojům a funkčnost služeb SFX, Metalib i Portálu elektronických zdrojů MU jsou zá-

vislé na tom, odkud k těmto službám přistupujete. V současné době je identifikace uživatele při přístupu ke zdrojům a službám zjišťována přes adresu počítače, u kterého pracuje. Na základě této adresy zdroj nebo služba pozná, že uživatel je/není z Masarykovy univerzity a (ne)povolí mu vstup. Pracujete-li u počítače, který je součástí počítačové sítě MU (týká se to především počítačů umístěných v budovách MU a bezdrátových sítí tamtéž), pak by mělo vše fungovat zcela transparentně a zcela bez problémů.

Potíže nastávají ve chvíli, kdy chcete služby spojené s elektronickými zdroji MU využívat např. ze svého domácího počítače. Přímý přístup zde samozřejmě selhává, protože zdroje i s nimi spojené služby vás nejsou schopny identifikovat jako studenta či zaměstnance MU. V případě přístupu k elektronickým zdrojům se nedostanete k plným textům, pokusíte-li se vyvolat službu SFX, pak vám tato bude pouze oznamovat nedostupnost plných textů pro dotazované zdroje, služba Metalib vám nepovolí vyhledávání v na-prosté většině licencovaných zdrojů. Co s tím?

Pro práci s elektronickými informačními zdroji mimo síť MU máte k dispozici tři možnosti, jak nakonfigurovat váš počítač tak, aby se navenek „tvářil“, že je v síti Masarykovy univerzity. Tyto možnosti jsou:

VPN (Virtual Private Network). Tento způsob připojení doporučujeme – jeho nastavení a používání je relativně jednoduché, uživatel si pouze stáhne na plochu aplikaci, po jejímž spuštění je vyzván k zadání jména a hesla, poté se již „virtuálně“ nachází v síti MU. Technologie VPN vyžaduje správné nastavení firewallu (bezpečnostních prvků na síti) a není možné ji vždy použít, protože bývá blokována poskytovateli internetového připojení. V takových případech je nutné vyzkoušet zbylé možnosti vzdáleného připojení.

Proxy server. Připojení přes klasickou technologii se nastavuje pouze pro webový prohlížeč – nastavení se pro různé prohlížeče liší, proto je malinko složitější. Proxy není tolik citlivá na nastavení firewallů, ale je méně pohodlná na používání. Není možné ji použít v případě, kdy se již přes nějakou jinou proxy připojujete do internetu.

EZproxy. Webová varianta proxy, uživatel musí při přístupu ke každému jednotlivému zdroji použít speciální adresu (při užívání Portálu EIZ je možné u zdrojů využít přednastavených odkazů „EZproxy“). EZproxy je velice odolný způsob vzdáleného připojení (nezávisí na nastavení místních sítí ani firewallů) a funguje v naprosté většině případů, kdy předchozí uvedené způsoby připojení selhávají. Pokud však nepřistupujete ke zdrojům z Portálu EIZ (nepoužíváte nastavené odkazy) je nutné vyplňovat modifikovaný tvar adresy ručně (týká se např. odkazů na zdroje na portálech jednotlivých fakult apod.).

Veškeré návody jak „připojit“ svůj počítač do sítě MU naleznete na Portále EIZ v sekci *Vzdálený přístup* (http://library.muni.cz/ezdroje/vzdaleny_pristup/). V případě jakýchkoli problémů s nastavením vzdáleného přístupu se na nás neváhejte obracet na e-mailové adrese eiz@muni.cz (doporučujeme však přečíst si předtím návod http://library.muni.cz/ezdroje/vzdaleny_pristup/nefunkcni_pristup.php).

Všechny výše uvedené služby jsou stále rozvíjeny a tým KIC MU uvítá vaše náměty a připomínky na e-mailu eiz@muni.cz.

Literatura

- [1] Portál EIZ: <http://library.muni.cz/ezdroje/>
- [2] Metalib: <http://metalib.muni.cz/>, <http://library.muni.cz/ezdroje/metalib/>
- [3] SFX: <http://library.muni.cz/ezdroje/sfx>
- [4] Portál elektronických časopisů MU: <http://sfx.muni.cz/portál>, <http://library.muni.cz/ezdroje/ecasopisy/>
- [5] Vzdálený přístup: http://library.muni.cz/ezdroje/vzdaleny_pristup/ □